

Ш46

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ШЕМЕТ Валентина Григорівна

УДК 81'373.61=161.2

**СЕМАНТИКА І СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА
АФІКСОЇДНИХ ДЕРИВАТИВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2011

НБ НПУ

100132659

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

8106

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Гальона Наталія Павлівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор
кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Олексенко Володимир Павлович,
Херсонський державний університет,
директор Інституту філології та журналістики, завідувач
кафедри журналістики;

кандидат філологічних наук
Фурса Валентина Миколаївна,
науковий співробітник відділу граматики
Інституту української мови НАН України.

Захист відбудеться «15» листопада 2011 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «14» жовтня 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Висоцький А.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасному мовознавстві дослідження афіксоїдів здійснюється переважно в аспекті комплексного лексико-семантичного аналізу дериватив-термінів різних галузей наук, що дає змогу виявити широке коло афіксоїдів. Аналіз афіксоїдних дериватів як складних слів з постійно вживаним класифікаційним формантом дає змогу не лише виокремити певні семантичні групи, а й виявити структурні ознаки, які індивідуалізують кожну афіксоїдну модель в структурному і семантичному планах.

Специфіку афіксоїдів як одиниць морфемно-словотвірного рівня відзначили Н. Ф. Клименко, К. Г. Городенська, Є. А. Карпіловська, М. Я. Плющ, О. К. Безпояско, В. О. Горпинич, Н. С. Родзевич, М. М. Шанський, М. Д. Степанова, О. С. Кубрякова, М. В. Черепанов, Т. Л. Канделакі, Л. І. Мініна, С. Ю. Адліванкін, Г. С. Чинчлей, Р. С. Манучарян, О. І. Литвиненко, М. В. Юшманов, Н. Д. Василевська, А. П. Критенко, Л. П. Катлинська та ін. У центрі уваги українських лінгвістів були переважно запозичені афіксоїди різних наукових галузей: біологічної (Л. О. Симоненко, Н. С. Кобзар), юридичної та економічної (І. І. Вакулик), риторичної (З. Куньч), медико-клінічної (Н. Місник, З. Таран), спортивної (М. М. Паночко), фізичної (І. Процик), радіотехнічної (Л. В. Козак, І. Колесникова), географічної (Т. Н. Мельникова), лісової меліорації (О. Фітисова). Окремі семантико-словотвірні групи дериватів з афіксоїдами досліджували Н. Л. Босанівська, Р. С. Беляєв, В. Ф. Вакуленко; значення афіксоїдів – К. Л. Ряшенцев, Л. Н. Руднева, А. Р. Гелегаєва, В. В. Дяченко, А. Ю. Фомін та ін.

Різні підходи до вивчення афіксоїдів, зокрема греко-латинських, дали змогу дослідникам з'ясувати валентнісний потенціал та роль афіксоїдів у структурі композита, семантику афіксоїдів і афіксоїдних дериватів. Було проаналізовано синтагматичні та парадигматичні відношення афіксоїдів, частоту їх уживання в різних лексико-словотвірних групах (І. М. Кочан, Н. С. Кобзар, С. М. Климович).

Проте в українських мовознавчих розвідках відсутній комплексний опис дериватів із запозиченими та питомими афіксоїдами, не простежено формування їхньої семантики, не з'ясовано структурні та функціональні особливості.

Проблема афіксоїдів залишається однією з актуальних ще й тому, що в сучасному вітчизняному й зарубіжному мовознавстві по-різному визначено статус таких морфем. Одні дослідники розглядають їх як афіксоїди, інші – як афікси або корені. Немає і загальновизнаного терміна для позначення цих елементів у лінгвістиці. Їх називають: „форма, що комбінується”, „одиниці особливого статусу”, „напівафікси” (М. Д. Степанова), „префіксні та суфіксні словоелементи”, „афіксоїди” (М. М. Шанський, Р. С. Манучарян), „радиксоїди”, морфема „напівафіксного характеру” (Л. В. Мауер) тощо.

Точно не визначено кількісний склад афіксоїдів: К. Г. Городенська вичислює 20 префіксоїдів та 9 суфіксоїдів, „Обратный словарь русского языка” налічує 725 префіксоїдів і 219 суфіксоїдів, в „Інверсійному словнику

української мови” зафіксовано 369 префіксоїдів і 15 суфіксоїдів, І. М. Кочан визначає 200 префіксоїдів та 50 формантів, які можуть займати позицію і префіксоїда, і суфіксоїда. Проте кількість афіксоїдів постійно зростає, адже їх виникнення та функціонування зумовлене зовнішніми й внутрішніми чинниками розвитку мови, активними динамічними процесами, що відбуваються в суспільстві.

Актуальність дослідження зумовлено необхідністю комплексного аналізу питомих та запозичених афіксоїдів в українському мовознавстві, потребою уточнення семантики префіксоїдних та суфіксоїдних дериватів. На сьогодні описані лише словотвірні ряди із окремими запозиченими афіксоїдами певної галузі науки, питоми ж афіксоїди не знайшли своєї репрезентації у лінгвістичних розвідках.

Дослідження семантики та словотвірної структури афіксоїдних дериватів дає змогу розв’язати широке коло сучасних мовознавчих проблем: встановлення місця афіксоїдів у структурі слова, їх кваліфікації, уточнення семантики та сполучуваності; інвентаризації афіксоїдних дериватів відповідно до їхніх структурно-семантичних особливостей.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи пов’язана з науковим напрямком Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова „Дослідження проблем гуманітарних наук”, входить до плану науково-дослідної роботи кафедри української мови і є складником комплексної теми „Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 10 від 27 березня 2003 р.) та схвалено науковою координаційною радою „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 20 від 11 травня 2004 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у з’ясуванні структурно-семантичних особливостей афіксоїдних дериватів української літературної мови.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність розв’язання таких **завдань**:

- 1) розглянути й узагальнити погляди мовознавців на проблему структурно-семантичних засад виокремлення афіксоїдів в українській мові та визначення їх словотвірного статусу;
- 2) встановити особливості семантики іншомовних та питомих афіксоїдів у структурі композитів;
- 3) визначити й схарактеризувати основні семантико-словотвірні групи дериватів з питомими та запозиченими префіксоїдами й суфіксоїдами;
- 4) проаналізувати сполучувальні особливості афіксоїдів;
- 5) схарактеризувати структурні моделі афіксоїдних дериватів;
- 6) з’ясувати особливості словотворення афіксоїдних дериватів.

Об’єкт дослідження – афіксоїдні деривати в українській літературній мові.

Предмет дослідження – семантика і словотвірна структура питомих та запозичених афіксоїдних дериватів.

Мета і завдання дослідження зумовили **методи роботи**. У дисертаційному дослідженні використано описовий метод, на основі якого схарактеризовано структуру композитів, семантику афіксоїдів та афіксоїдних дериватів; метод перифраз, що дав змогу розкрити значення деривата через семантику компонентів та встановити класифікаційне значення афіксоїдів; метод компонентного аналізу – для виокремлення афіксоїдів, відмежування їх від інших морфемних одиниць; дистрибутивний аналіз з метою визначення сполучувальних властивостей афіксоїдів, виявлення комбінаторних особливостей афіксоїдів.

Матеріалом дослідження слугували складні слова з префіксоїдами та суфіксоїдами, дібрані методом суцільного вибирання із сучасних словників („Словник української мови” в 11-ти томах, „Великий тлумачний словник сучасної української мови”, „Словник іншомовних слів” за ред. О. С. Мельничука, „Словник іншомовних слів” укладач Л. О. Пустовіт, „Український орфографічний словник” за ред. В. Г. Складенка, „Словник медичних термінів”, „Словник технічної термінології” та ін.). Виокремлено близько 4000 афіксоїдних дериватів.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві проведено комплексний аналіз питомих та запозичених афіксоїдів та здійснено їх інвентаризацію, встановлено закономірності реалізації значення питомих і запозичених афіксоїдів у структурі композита, з’ясовано взаємозв’язок між семантикою мотивувальної основи та афіксоїда, схарактеризовано семантико-словотвірні групи афіксоїдних дериватів, визначено особливості словотвірної сполучуваності аналізованих афіксоїдних формантів.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в уточненні наукових засад виокремлення афіксоїдів та комплексного аналізу афіксоїдних дериватів в українській мові. Теоретичні узагальнення дисертації сприятимуть осмисленню особливостей дериваційного потенціалу афіксоїдів та процесів творення афіксоїдних дериватів, поглибленню теорії афіксоїдів та словотвірної валентності. Застосовані в дисертації принципи аналізу афіксоїдних дериватів можуть бути використані у розв’язанні інших питань морфеміки та словотвору сучасної української мови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у процесі укладання морфемних і словотвірних словників, викладання курсу сучасної української літературної мови в загальноосвітній та вищій школі, розробки спецкурсів і спецсеминарів з проблем морфеміки та словотвору, створення підручників і навчальних посібників із словотвору української мови.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи і результати дослідження обговорено на Всеукраїнських наукових читаннях, присвячених 80-річчю з дня народження професора Василя Івановича Добоша (м. Ужгород, 28 – 29 жовтня 2004 р.), на Всеукраїнській науковій

конференції "Лінгвоукраїністика у вищих навчальних закладах I-ої половини ХХ століття" (м. Ніжин, 19 – 20 жовтня 2007 р.), на Міжнародній науковій конференції „Розвиток словникового складу та граматичного ладу української мови у зв’язку з демократизаційними та глобалізаційними процесами” (м. Рівне, 15 – 16 жовтня 2009 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Сучасна україністика: наукові парадигми мови, літератури та документознавства" (м. Київ, 22 – 23 жовтня 2009 р.), на Бевзенківських читаннях (м. Київ, жовтень 2010 р.), Міжнародній науковій конференції "Лексичні та граматичні одиниці: функціонально-семантичний і комунікативно-прагматичний аспект" (м. Київ, 20 травня 2011 р.), а також на звітно-наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2003 – 2011 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 6 статтях, опублікованих у виданнях, визначених ВАКОМ України як фахові.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, лінгвістичної бібліографії (223 позиції), списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг тексту дисертації – 232 сторінки, основного тексту – 194 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, простежено її зв’язок із науковими програмами кафедри та університету, визначено об’єкт і предмет аналізу, сформульовано мету й завдання дослідження, з’ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, висвітлено відомості про їх апробацію.

У **першому розділі** – „Афіксоїди в словотвірній системі української мови” – проаналізовано основні підходи до витлумачення поняття афіксоїда як складника композита, визначено основні структурно-семантичні засади виокремлення афіксоїдів в українській мові, охарактеризовано основні способи творення афіксоїдних дериватів, з’ясовано валентнісний потенціал префіксоїдів та суфіксоїдів.

Проблема афіксоїдів як проміжних морфем здебільшого постає у зв’язку з дослідженням особливостей структури складного слова. Це визначає і кваліфікацію цих формантів як частини складного або складноскороченого слова, яка співвідноситься з повнозначним словом чи основою, повторюється з тим самим значенням у групі слів і наближається за словотвірними функціями до афіксів (М.Я.Плющ, Н.Ф.Клименко, К. Г. Городенська, С.А.Карпіловська, І. М. Кочан, М. М. Шанський, М. Д. Степанова, О. С. Кубрякова, Е. А. Григорян, М. В. Черепанов, О. М. Тихонов, М. С. Шевельова, І. М. Думбравяну, Р. С. Манучарян, Б. І. Бартков та ін.). Більшість мовознавців визнає, що слова з такими елементами займають особливе місце в системі мови, формуючи своє словотвірне значення, свої словотвірні ряди.

У сучасній дериватології сформувалися різні погляди на статус афіксоїдів та підходи до аналізу афіксоїдних дериватів. Поширеним є й визначення

афіксоїда як проміжного явища між словом та морфемою, коренем та префіксом/суфіксом (М. Д. Степанова, О. М. Винокуров, В. О. Горпинич, Г. С. Качкіна). Препозитивні та постпозитивні структурні компоненти слова називають напівафіксами, бо вони у композитах частково втрачають своє лексичне значення і фактично виконують роль афіксів. Вони є афіксоподібними, функціонально і семантично близькими до афіксів, але не тотожні їм, оскільки з'єднуються за допомогою сполучних голосних, формують цілком самостійні, продуктивні словотвірні типи і характеризуються великою лінійною протяжністю.

Прихильники теорії радикасоїдів (Р. А. Сафін, Г. С. Чинчлей) вважають, що регулярні форманти доцільніше називати радикасоїдами, оскільки вони є зв'язаними кореневими морфемами особливого типу, які синтезують властивості корневих і афіксальних морфем; вживаються лише у поєднанні з коренями та іншими афіксальними морфемами; мають індивідуальне лексичне значення, що наближає їх до коренів, та мають узагальнене значення афіксів.

Як терміноелементи розглядають афіксоїди Д. С. Лотте, Т. Л. Канделаки, В. М. Лейчик, В. П. Даниленко, Р. С. Беляєв, І. М. Кочан, З. Куньч та ін. На їхню думку, терміноелементи не лише виділяють категорійну приналежність поняття, а й класифікують це поняття на дрібніші термінологічні групи, вони є систематизуючими елементами, які виокремлюють загальне у понятті і забезпечують його використання.

Заслуговує на увагу і теорія про лексико-морфемі (С. І. Ожегов, В. Л. Воронцова, Г. М. Віняр). Появу цього терміна зумовлено існуванням усічених афіксоїдів, які закріпилися в мові, витіснивши відповідні словосполучення, із яких вони утворилися і з якими збігаються за значенням, зокрема: **авіа-, авто-, астро-, біо-, вело-, вібро-, гео-, гідро-, зоо-, метео-, метро-, мікро-, мото-, радіо-, теле-, термо-, турбо-, фото-** та ін.

Найбільш поширеним є погляд, за яким у структурі складного слова препозитивні та постпозитивні форманти з класифікаційним значенням називають афіксоїдами (префіксоїдами та суфіксоїдами). Представниками цієї теорії є М. Я. Плющ, К. Г. Городенська, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, С. П. Бевзенко, М. М. Шанський, Е. А. Григорян та ін.

Становлення теорії афіксоїдності пов'язують з ім'ям М. М. Шанського, який увів цей термін у мовознавство і наголошував на тому, що афіксоїди являють собою непохідні чи похідні основи, які виконують роль афіксів. Вони існують лише в складних словах, що належать до регулярної словотвірної моделі. Ці морфемі характеризуються абстрактною семантикою, яка наближається до словотвірного значення афіксів. Водночас вони залишаються і кореневими морфемами, оскільки зберігають свої семантичні і генетичні зв'язки з відповідними коренями. Наприклад, суфіксоїди **мір-, нос-** у словах *крокомір, молокомір, водонос, лампонос* невіддільні від морфем у словах *міряти, носити*. Афіксоїди позначають певні явища об'єктивної дійсності і належать до номінативних одиниць мови. У слові морфема є афіксоїдом лише тоді, коли вона співвідноситься з певним денотатом позамовної дійсності і функціонує в мові і як коренева, і як афіксальна морфема.

З кореневими морфемами афіксоїди об'єднує походження, із афіксальними – здатність утворювати регулярні словотвірні ряди з певним словотвірним значенням. Такі морфеми виникають на базі складних слів у випадку регулярної повторюваності першої або другої частини композитів. Афіксоїдним утворенням властива трансформація у словосполучення (наприклад, *напівімла* трансформується у словосполучення *негуста імла; напівперемога – часткова перемога*). Це дає підстави говорити про подвійну природу афіксоїдів: з одного боку, вони функціонально і семантично наближаються до афіксальних слів, з другого – до словосполучень.

З огляду на позиційний і функціональний зв'язок афіксів і афіксоїдів, визначено такі основні властивості афіксоїдів: 1) точно визначена позиція в слові – перед або після кореня (основи слова), проте деякі з них можуть одночасно займати і префіксоїдну, і суфіксоїдну позицію (*філолог* і *логограма*); 2) стандартність лексичного значення, яке наближається до класифікаційно-розрядних значень службових морфем; 3) функціональна подібність до афіксальних морфем, які є регулярними і утворюють продуктивні словотвірні типи (*возити, підвозити, перевозити* і *водовоз, землевоз, молоковоз; робота, робити, переробити* і *маслороб, возороб, винороб*) та ряди (*атомохід, турбохід, теплохід, водовідливний, водозбірний, водонапірний, водобійний, водомісткий, водоочисний, водотривкий, водоналивний*); 4) сполучуваність з питомими та запозиченими основами (*авіакаси, автіопілот, гідротурбіна, динамометр, землевоз, мегафон, мікроаналіз, книгозбір, книгосховище, пивовар, цукровар, хвилеподібний, собаковод* тощо); 5) тенденція до аглютинації (*біологія – агробіологія; електростанція – гідроелектростанція, теплоелектростанція; метеоролог – гідрометеоролог; магнітометр – аеромагнітометр; мотоспорт – автототоспорт* та ін.).

У вітчизняному і зарубіжному мовознавстві визнаним є факт наявності у складних словах проміжних формантів, які належать до словотворчих засобів. Вони беруть участь у творенні складних слів і характеризуються певною словотвірною потенцією.

Для виокремлення афіксоїдів як самостійних словотворчих морфем застосовано дериваційний, семантичний та формальний критерії.

Дериваційні ознаки реалізуються через регулярність та продуктивність афіксоїдів у словотвірному типі, їх частотність і позицію.

Регулярність афіксоїда виявляється в тому, що він уживається в складі багатьох слів, має високий ступінь відтворюваності, що створює умови для оформлення першої чи другої частини складного слова в самостійну службову морфему, яка є необхідним компонентом словотвірної моделі. Так, іменники *кригоруб, лісоруб, льодоруб* з регулярно повторюваним компонентом **-руб** характеризуються: а) семантичним відношенням – „особа – суб'єкт дії”; б) формальним відношенням: складне слово мотивоване словосполученням *рубати кригу, рубати ліс, рубати лід*. Іменники *молокомір, опадомір* належать до одного регулярного словотвірного типу з семантичним відношенням „прилад для вимірювання” та мотивовані словосполученнями *вимірювати молоко, вимірювати опади*. Отже, семантична регулярність типу зазначених

комполітивів з постійно повторюваним суфіксоїдом визначається наявністю у всіх словах тотожного словотвірного значення.

Більшість регулярних афіксоїдних основ є продуктивними. Продуктивність афіксоїдів, як і регулярність, розглядають у межах словотвірного типу. Продуктивний словотвірний тип є зразком для утворення нових слів. Прикладом продуктивного словотвірного типу можуть бути деривати з префіксоїдом теле-, що означає “який діє на далеку відстань або здійснюється на відстані”: *телевімикач, телевимірювання, телекерування, телекомандування, телестанція, телекомунікація, телереєстрація, телесигналізація, телевізор, телебінокль, телеінтерв'ю, телекамера, телеміст*; „те, що пов'язано з телебаченням, призначене для телебачення”: *телеаудиторія, телебойовик, телеваріант, телевипуск, теледокументалістика, телеекран, телесигнал, телестудія, телецентр*.

До диверсійних критеріїв визначення афіксоїдів, окрім регулярності та продуктивності, відносять наявність інтерфіксів, які є характерними для слів з суфіксоїдами (на відміну від слів з суфіксами), наприклад: *низькорентабельний, нижньоцелений, середньосортний, сивоголовий, біловусий* тощо.

Завдяки регулярності та продуктивності афіксоїд у структурі композита набуває стандартних, регулярно повторюваних значень. Регулярний компонент складного слова переосмислюється, узагальнюється і поступово стає дериваційним. Афіксоїди є не лише носіями основної частини словотвірного значення, але й своєрідними класифікаторами, що позначають спеціальну категоріальну належність оформлених ними лексем і дають змогу систематизувати ряди похідних.

Семантичні критерії виокремлення зумовлені проміжним статусом афіксоїдів. Афіксоїди мають менший ступінь узагальнення, ніж словотвірні афікси, і більший, ніж поняттєві одиниці (корені). Значення афіксоїдів кваліфікують як класифікаційне. Так, префіксоїд **аква-** виступає із класифікаційним значенням „вода”, „водний” (*аквакомплекс, акванавтика, акваплан*); суфіксоїд **-типія** вказує на зв'язок з поняттями „відбиток”, „друк” у (*кватипія, автотипія, мікротипія, фототипія*); суфіксоїди **-стат, -статика** виступають з класифікаційним значенням „нерухомий” (*гідростатика, криостат, стратостат*); формант **-тека** у композитах відповідає поняттю „сховище” (*ігротека, бібліотека, гліптотека, пінаотека, фільмотека, фонотека, фототека*).

У складному слові афіксоїди завжди характеризуються більш високим ступенем узагальнення, ніж генетично пов'язані з ними корені слів. Наприклад, суфіксоїди **-воз, -хід, -літ** мають більш узагальнене значення, ніж дієслова *везити, ходити, носити* у вільному вживанні. Воно формується завдяки здатності афіксоїдів утворювати продуктивні словотвірні моделі. Так, у медичній галузі продуктивні словотвірні моделі та ряди на позначення станів людини і всього, що пов'язано з їхнім лікуванням, утворюються за допомогою префіксоїдів **ангіо-, артро-, гастер-, гастро-, дермато-, кардіо-** тощо. Вони переважно беруть участь у творенні **назв хвороб**: *ангіоневроз* – захворювання центральної нервової системи, що характеризується функціональним розладом

іннервації кровоносних судин; *бластомікоз* – інфекційна хвороба людини, спричинювана бластоміцетами; **фізичного стану організму хворого:** *артралгія* – болі в суглобах при різних захворюваннях; **процесів, пов'язаних з лікуванням хвороб:** *артродез* – хірургічна операція створення повної нерухомості суглоба з метою відновлення втраченої при деяких захворюваннях чи ушкодженнях кінцівки; *артропластика* – пластична операція, метою якої є відновлення рухомості суглоба; *кардіохірургія* – лікування серця за допомогою хірургічних операцій.

Формальний критерій виявляє себе як позицію афіксоїда у структурі композита. Афіксоїди мають різні позиційні властивості. Питомі афіксоїди в українській мові активізують здебільшого одну позицію в слові (першу або другу). Особливо це стосується афіксоїдів, утворених усиченням основ, наприклад, **-нос** (*носити*), **-мір** (*міряти*), **-пис** (*писати*), які не засвідчені в складних словах у першій позиції. Більшість іншомовних афіксоїдів перебувають у післякореневій позиції: **-завр** в словах *брахіозавр*, *іхтіозавр*, *бронтозавр*, *динозавр*, *пелікозавр*, *птерозавр* позначає різні види вимерлих плазунів; **-зой** в словах *мезозой*, *палеозой*, *фанерозой* вказує на зв'язок з поняттям „життя”; **-фікація** в словах *гуміфікація*, *газифікація*, *теплофікація* означає „здійснення”, „втілювання”; **-цид** у словах *геноцид*, *біоцид*, *інсектицид* відповідає поняттю „знищення”; **-гамія** у словах *моногамія*, *полігамія* відповідає поняттю „шлюбність”; **-томія** у словах *остеотомія*, *торакаотомія* відповідає поняттю „розтин”.

Частина іншомовних афіксоїдів завжди має препозитивну позицію: **орто-**: *ортогенез*, *ортодонтія*, *ортодромія*, *ортоклаз*; **ото-**: *отоліти*, *отосклероз*; **гомо-**: *гомозигота*, *гомоселізм*, *гомoplastика*, *гомосфера*, *гомотрансплантація*, *гомоцентричний*; **дендро-**: *дендропарк*, *дендрофлора*; **палео-**: *палеоботаніка*, *палеогеохімія*, *палеофауністика*; **петро-**: *петрогенезис*, *петрогліфи*; **міо-**: *міобласти*, *міозит*, *міокард*; **мело-**: *мелодекламація*, *мелодрама*, *мелопея*; **мета-**: *метagalактика*, *металогіка*, *метамерія*, *метанефрос*, *метасоматизм*, *метатеорія*, *метафаза*, *метацентр* та ін. Зафіксовано випадки, коли афіксоїди реалізують подвійну позицію (і префіксоїда, і суфіксоїда), наприклад: **дермато-** – **-дерма** (*дерматогліфіка* – *мезодерма*), **лізо-** – **-ліз** (*лізоформ* – *гідроліз*), **літо-** – **-ліг** (*літогліфіка* – *мезоліт*), **лого-** – **-логія** (*логогриф* – *діалектологія*), **метро-** – **-метрія** (*метроном* – *геометрія*), **морфо-** – **-морфізм**, **-морфи** (*морфогенез* – *нітономорфи*), **скафо-** – **-скаф** (*скафоцефалія* – *батискаф*), **термо-** – **-термія** (*термобарокамера* – *гіпотермія*), **тропо-** – **-трон** (*тропосфера* – *хромотрони*), **філо-** – **-філія** (*філокартія* – *гідрофілія*), **фіто-** – **-фіти** (*фітобентос* – *геофіти*), **хромо-** – **-хромія** (*хромосоми* – *поліхромія*) та ін.

Аналіз засвідчує, що афіксоїди здебільшого бувають учасниками в творенні слів способом основоскладання за допомогою інтерфіксів або без них, наприклад: *багатомільйонний*, *багатолюдний*, *високоприбутковий*, *кристалогідрат*, *кристалооптика*, *кристалофізика*, *лжєвчення*, *лжєнаука*, *лжєпатріотизм*, *лжєпророк*, *лівобережний*, *лівосторонній*, *малокаліберний*, *малокалорійний*, *малоприбутковий*, *металоконструкція*, *металокріплення*, *міднолиций*,

низькотемпературний, низькоорбітальний, східноєвропейський, передньопіднебінний, передньоязиковий та ін.

Серед дериватів, утворених основоскладанням, значне місце посідають композити з усиченою основою. Усичення як один із способів економії мовних засобів у процесі комунікації є закономірним явищем, особливо у словах широкого вжитку чи словах, які мають у науково-технічній сфері високу частотність. Усикалися можуть як питомі форманти, так і запозичені. Внаслідок усичення дієслівної основи другої частини складного слова утворилися такі питомі суфіксоїди: **-вар** ← **варити**, **-вод** ← **водити**, **-воз** ← **возити**, **-жер** ← **жертити**, **-їд** ← **їсти**, **-крад** ← **красти**, **-лам** ← **ламати**, **-лов** ← **ловити**, **-люб** ← **любити**, **-мір** ← **міряти**, **-нос** ← **носити**, **-пис** ← **писати**, **-різ** ← **різати**, **-роб** ← **робити**, **-руб** ← **рубати**, **-хід** ← **ходити**: *кашовар, квасовар, клеєвар, медовар, миловар, колоновод, коновод, ляльковод, крокомір, кутомір, молокомір, нектаронос, медонос, кригоруб, льодоруб, льодохід, місяцехід та ін.*

Основоскладання часто супроводжується абревіацією. В українській мові зафіксовано значну кількість складних іменників, які характеризуються першим усиченим іншомовним компонентом та опорним другим, що дорівнює самостійному слову: **авіа-1** ← (усичена основа слів авіація, авіаційний) *авіабаза, авіадвигун, авіаконструктор, авіаносець, авіамаяк, авіамотор, авіапарк; авіо-1* ← (автомобільний) *автобаза, автобан, автовокзал, автокар, автомагістраль, автопарк, автоперегони, авторефрижератор, автоштурман; авто-2* ← (автоматичний) *автоблокування, автомасажер, автонавантажувач, автонапувалка, автопоїлка, автооператор, автосварка; аеро-* ← (авіаційний або повітряний) *аероклуб, аеромаяк, аеромеханіка, аерореклама; агро-* ← (агрономія, агрономічний) *агробізнес, агротехніка, агрофізика, агрохімія; біо-* ← (біологія, біологічний) *біоактивний, біокібернетика, біопаливо, біополе, біопрепарат, біоресурси, біоритм, біосигнал, біострум, біосфера, біохімія; евако-* ← (евакуація, евакуаційний) *евакогоспіталь, евакопункт; енерго-* ← (енергія, енергетика, енергетичний) *енергоагрегат, енергобаланс, енергоблок, енергокриза, енергосистема; електро-* ← (електричний) *електроаналіз, електромасаж, електромережа, електростанція, електрочайник, електрошок; євро-* ← (європейський) *євробачення, євробуд, єврогрупа, євродолар, євроракета, євроремонт, євросервіс; вело-* ← (велосипед, велосипедний) *велокоманда, велокрос, велорикша, велопробіг, велоспорт, велотрек, велотур, велостанція; вібро-* ← (вібрація, вібраційний) *вібробур, вібродатчик, віброзонд, віброізоляція, віброкоток, вібромолот, вібропрасування, вібропрокат, віброрейка, вібросито, вібропоглинач, вібростенд, віброхвороба, віброхобот, віброштампування; гальвано-* ← (гальванічний) *гальваноакустика, гальванопластика, гальванотехніка; зоо-* ← (зоологія, зоологічний) *зоогігієна, зоомагазин, зоомаса, зоопарк, зоопланктон, зоосад; космо-* ← (космос, космічний) *космознімок, космоплавання, космофізика, космохімія; метео-* ← (метеорологічний) *метеоракета, метеослужба, метеоспостереження, метеостанція, метеосупутник, метеоумови, метеоцентр; мото-* ← (моторний, моторизований) *мотобот, мотокар, мотопіхота, моторесурс,*

моточовен; **МОТО-** ← (мотоцикл, мотоциклетний) *мотовелоспорт, мотогонки, мотоколяска, мотокрос, моторалі, моторикаша, мотосани;* **пневно-** ← (пневматичний) *пневмоавтоматика, пневмозарядник, пневмотранспорт;* **психо-** ← (психіка, психічний) *психоаналіз, психогігієна, психолінгвістика, психопрофілактика, психотренінг;* **радіо-** ← (радіо) *радіоелектроніка, радіоканал, радіокомпас, радіолокація, радіотелемеханіка, радіотелефон;* **радіо-** ← (радій, радіоактивний) *радіогалактика, радіопеленгація, радіоастрономія, радіотерапія, радіофізика;* **сейсмо-** ← (сейсмічний) *сейсмоактивний, сейсмосна, сейсмосондування, сейсмоприймач, сейсмозвідка, сейсмостанція;* **стерео-** ← (стереоскопічний) *стереоекран, стереоефект, стереопроектор, стереокіно;* **стерео-** ← (стереофонічний) *стереозвучання;* **теле-** ← (телевізійний) *телеекран, телекамера, телесигнал, телестудія, телецентр;* **термо-** ← (термічний) *термоелемент, термоізоляція, термокамера;* **техно-** ← (технологічний) *технопарк, технополіс;* **турбо-** ← (турбіна) *турбогенератор, турбовентилятор;* **фото-** ← (фотографічний) *фотоапарат, фотокопія, фотомонтаж, фотокореспондент* тощо.

Зрощенням (або лексико-синтаксичним) способом утворилися деривати з префіксоїдом, який походить від прислівника, наприклад, *густонаселений, вищевказаний, вищевикладений, вищеописаний високопоставлений, слаборозвинутий, маловідомий, малоавторитетний, маловиразний, малопідготовлений, рідконаселений* тощо.

У процесі творення іншомовних композитів зафіксовано телескопію – спосіб творення, коли склеюється усічений початковий елемент слова з усіченим кінцевим другого слова, наприклад, слово *автобус* утворене від *авто(мобіль)* та латинського слова *(omni)bus*, *карбоксипептидази* від префіксоїда **карбо-**, утвореного з усіченої основи *carbonis*, усіченої основи *oxy(genitum)* та *пептидази* тощо.

У зв'язку з появою у словотвірній системі мови нових номінативних одиниць, утворених за допомогою механічного прикленювання префіксоїда до граматично оформленого слова, визначено аглютинативний спосіб. Ним утворюються деривати за допомогою таких префіксоїдів: **аеро-**, **агро-**, **анти-**, **аудіо-**, **відео-**, **євро-**, **інтернет-**, **кіно-**, **медіа-**, **ретро-**, **баро-**, **бізнес-**, **біо-**, **гальвано-**, **гідро-**, **гіпер-**, **гіро-**, **зоо-**, **ізо-**, **інтер-**, **космо-**, **макро-**, **мікро-**, **орто-**, **радіо-**, **теле-**, **термо-** та ін., наприклад, *аеровокзал, аеровузол, аероклуб, аудіоальбом, біопротез, біосистема, відеокарта, відеореклама, відеопродукція, відеопірат, радіостудія, радіотурнір, космофізика, бізнес-індустрія, бізнес-ландшафт, бізнес-постать, бізнес-тур, інтернет-видання, інтернет-газета, інтернет-музей, інтернет-провайдер, кіноактор, кіноапарат, кіноафіша*, тощо. Зростає аглютинативність префіксоїдів **веб-**, **євро-**, **піар-**: *євробанк, євродепозити, євродолари, євроремонт, євросервіс, веб-вузол, веб-графіка, веб-камера, веб-клієнт, веб-майстер, веб-навігатор, веб-ресурс, веб-ришок, веб-сервер, веб-сервіс, веб-форум, веб-цензура, піар-агент, піар-команда, піар-менеджер, піар-служба* та ін.

Другий розділ – „Структурно-семантичні та словотвірні особливості префіксоїдних дериватів” – присвячено розгляду семантики та структури слів,

утворених за допомогою префіксоїдів. Виокремлено та проаналізовано 11 семантико-словотвірних груп дериватів з префіксоїдами: на позначення розміру, кількості, збільшення або зменшення проти норми, локальності (*низькоорбітальний, низькостелий, нижньореберний, нижньоцелепний, південноукраїнський, північноамериканський*), істот (*гастротрихи, гідромедуза, кишковозяброві*), речовин, мінералів (*лізоформ, нітрогліцерин, нітроемаль, нітрофоска, нітроцелюлоза, геліодор*), фізичного стану людини, кольору (*сіропідцаний, темнохвойний, хризоберил, хромофори*), приладів та пристроїв (*автокар, гіровертикаль, гідроциліндр, турбогенератор*), дій і процесів (*алотрансплантація, агробізнес, гальванопластика, остеосинтез*), та наукових вчень (*агрофізика, гальванотехніка, гідромеханіка, гістохімія, зоотехніка, макрокінетика, стереохімія*).

Кожна семантико-словотвірна група презентована питомими та запозиченими префіксоїдами. Словотвірну активність виявляють префіксоїди, які беруть участь у творенні дериватів на позначення кількості, розміру. Група дериватів з кількісною та параметричною характеристикою дуже широка. У їх творенні беруть участь префіксоїди: **багато-, дека-, деци-, дво-, двох-, гекса-, гепта-, гемі-, одно-, оліг-, полі-, пів-, тетра-, три-, шістдесяти-, шістнадцяти-** та ін.: *багатоспектний, багатоквітковий, двозерний, двойодистий, двокаскадний, одновальний, однополюсний, шестивальцьовий, шестишпindelний, півмільярда, полівітаміни, триморфний, триелектродний, декахорд* тощо.

Серед префіксоїдів іншомовного походження зазначеної групи найпродуктивнішим є форманти **макро-, мікро-, нано-**. Вони беруть участь у творенні назв споруд, рельєфів земної поверхні, істот, одиниць вимірювання, конкретних предметів (*макрорельєф, макрофауна, макрорайон, мікроферма, мікрокомп'ютер, наноелектроніка, нанокомп'ютер, наноробот*).

Деривати на позначення фізичного стану людини утворені префіксоїдами іншомовного походження: **ангіо-, артро-, бласто-, гастро-, дермато-, ендо-, імуно-, кардіо-** та ін. Своє класифікаційне значення префіксоїди реалізують у процесі творення медичних термінів на позначення фізичного стану людини та назв хвороб (*ангіоспазм, бластомікоз, імунодепресія, кардіосклероз*).

Деривати на позначення збільшення або зменшення проти норми того, що виражається мотиватором, утворені префіксоїдами **супер-, екстра-, високо-, багато-, мало-, низько-, пів-, напів-, слабо-**. У семантиці дериватів простежується різний ступінь вияву якості, властивості, ознаки. Так, у структурі композитів префіксоїд **мало-** реалізує сему „недостатньо, менше, ніж треба” (*маловиразний, маловрожайний, маловимогливий*). Префіксоїд **високо-** у прикметникових дериватах виступає із значенням „значно більш інтенсивний вияв ознаки, властивості” (*високоенергетичний, високоорганізований, високопотужний, високотемпературний, високовидкісний*). Словотвірний тип з префіксоїдом **супер-** відзначається продуктивністю та регулярністю у творенні дериватів із значенням „вищої якості, властивості або посиленої дії”. Своє значення префіксоїд реалізує у творенні слів на позначення предметів,

засобів пересування, абстрактних понять, істот (*суперекспрес, суперкомп'ютер, суперрозум, суперклас, суперзірка, суперагент, супершипсун* тощо).

Досліджувані префіксоїдні деривати мають складну семантичну структуру. Семантичний аналіз дериватів виокремлених груп засвідчив, що значення похідного слова може визначатися: 1) значенням мотивувальної основи, тоді як префіксоїд лише частково мотивує значення деривата, наприклад, слово *хемотаксис* (рух мікроорганізмів, рослин та тварин, а також окремих клітин) мотивовано основою *таксис*, що означає спрямовані рухи організмів, окремих клітин під впливом стимулу – світла, температури; 2) виключно значенням префіксоїда (*мотодрезина, терморегулятор, хризоберил*). Тому деривати з тим самим префіксоїдом можуть належати до різних груп. Так, префіксоїди **мало-, середньо-, пів-** наявні і в групі дериватів на позначення розміру, і групі дериватів на позначення збільшення або зменшення проти норми того, що виражається мотиватором (*малогабаритний, середньокالیберний, напівбаркас і малозаселений, малотоксичний, середньопрогресивний, напівзаплющений*). Префіксоїди **кардіо-, полі-** беруть участь у творенні назв хвороб, галузей наук, методів, приладів, речовин тощо, наприклад, *кардіохірургія, кардіосклероз, кардіоцентр, кардіомонітор, кардіосиналізатор, поліартрит, поліакрилонітрил, політехнізм* тощо.

Більшість питомих та запозичених префіксоїдних дериватів утворено шляхом поєднання різних типів основ за допомогою інтерфіксів способом основоскладання (*самовивантажувач, самовизволення, самовизначення, самовикриття, кровотеча, крововтрата* тощо). Словотвірний аналіз засвідчив творення дериватів способом телескопії, але він властивий лише запозиченим композитам. Наприклад, префіксоїдний дериват *поліамід* утворився способом телескопії з англійської основи *ам(іак)* і грецької *idos* – вид. Серед композитів представлені й такі, що поєднують дві афіксоїдні морфеми: *поліморфізм* (полі- і -морфізм), *поліхромія* (полі- і -хромія), *поліфагія* (полі- і -фагія), *поліфілія* (полі- і -філія), *поліметрія* (полі- і -метрія). Але префіксоїд уживається із спільним значенням „багато” у всіх дериватах і є домінуючим.

Третій розділ – „Структурно-семантичний та словотвірний потенціал суфіксоїдних дериватів” – репрезентує дослідження семантики та будови композитів з суфіксоїдами. У ньому виокремлено найбільш продуктивні семантико-словотвірні групи суфіксоїдних дериватів на позначення: назв знарядь та механізмів, істот (*бронтозавр, барозавр, динотерії, гіракотерії, амфіподи, орнітоподи, велоцираптор, овіраптор, гігантопітек, гестеронітек*) та осіб за родом діяльності, понять природничих наук, галузей наук, вчень та наукових методів, дій та процесів (*антропохорія, базофілія, гуміфікація*), а також медичних (*астроцити, батроцефалія, мезоцефалія, папілома, тератома*), музичних (*грамофон, ларингофон, металофон*), мовознавчих (*алофон, омофони*), природничих термінів. Виокремлено й групу ад’єктивних суфіксоїдних дериватів (*алмазоподібний, веретеноподібний, бавовнозбиральний, бурякозбиральний, двовалентний, тривалентний, п’ятивалентний, прудокрилий, прямокрилий, рівнокрилий, тонкокрилий, щетинолистий, шорстколистий* та ін.).

Семантико-словотвірна група дериватів на позначення назв знарядь, приладів, механізмів представлена словами з питомим та іншомовними суфіксоїдами. Найпродуктивніші словотвірні ряди утворюють деривати з суфіксоїдами **-метр, -скоп, -граф**.

Суфіксоїд **-метр** у структурі складного слова виражає не лише категорійну чи підкатегорійну належність поняття, а й класифікує предмети, ділить їх на термінологічні групи, підгрупи. Він бере участь у творенні назв приладів для вимірювання різних властивостей рідин, розмірів деталей та інструментів. Так, *потенціометр* – це: 1) прилад для вимірювання електрорушійної сили або електричної напруги, сили струму і потужності компенсаційним методом; 2) прилад для регулювання електричної напруги і перетворення механічних переміщень на електричну напругу; 3) прилад для вимірювання відмінностей магнітних потенціалів між двома точками магнітного ланцюга; *гоніометр* – антропологічний інструмент для вимірювання кутових розмірів обличчя і голови. Ці суфіксоїди активні у творенні слів математичної, біологічної, географічної, лінгвістичної, фізичної, геологічної термінології.

Найбільшу семантико-словотвірну групу утворюють деривати на позначення осіб за родом діяльності. У межах дослідженої групи виокремлено іменники з іншомовним суфіксоїдом **-лог**, що називають фахівців, спеціалістів з різних галузей наук: *анестезіолог, антрополог, астролог, бактеріолог, бальнеолог, венеролог, вірусолог, гідробіолог, ендокринолог, дендролог, дерматолог, діалектолог, епідеміолог, египтолог, ідеолог, іхтіолог, психолог, санскриптолог, сексолог, філолог* тощо.

Питомі суфіксоїди **-воз, -мір, -різ, -руб, -хід** утворюють групу на позначення знарядь та механізмів і характеризуються меншою словотвірною активністю (*кригору́б, льодору́б, болотохі́д, турбохі́д, часомі́р, вологомі́р*). Цю групу поповнюють вузькоспеціалізовані суфіксоїди **-варка, -дробарка, -мийка, -сушарка, -саджалка, -збирач** (*кавоварка, кормодробарка, картоплемийка, сіносушарка, кукурудзосаджалка, сінозбирач*) та ін.

Деякі запозичені суфіксоїди цієї групи вступають у синонімічні відношення з питомими: з суфіксоїдом **-ман** пов'язані грецький суфіксоїд **-філ** та питомий суфіксоїд **-люб** (*елліноман – еллінофіл, бібліоман – бібліофіл*). У антонімічні відношення із зазначеними формантами вступає суфіксоїд **-фоб** (*англофоб, русофоб, юдофоб, германофоб, жінкофоб, слов'янофоб, туркофоб, українофоб* та ін.).

Серед питомих суфіксоїдів продуктивність проявляють суфіксоїди **-вод, -знавець, -лов**, менше – **-вір, -гриз, -їд, -крад, -нос, -різ, -роб, -руб, -ходець** (*козовод, собаковод, бджолознавець, глинознавець, звіролов, тигролов, конокрад, лісокрад, лампонос, кригору́б, дроворі́з, металорі́з, возороб, сукнороб, склороб, книгої́д, свиної́д, канатоходець* та ін.).

Найпоширенішими в терміносистемах є суфіксоїди **-біоз, -гамія, -ген, -генез, -генія, -генний, -грама, -граф, -графія, -завр, -кардія, -ліз, -літ, -логія, -манія, -метрія, -морфізм, -оїд, -ома, -педія, -скопія, -стаз, -стат, -терій, -тип, -типія, -томія, -тропи, -урія, -фаг, -фікація, -філія, -фіги, -фобія,**

-фон, -хорд, -хорія, -цефалія та ін. Вони беруть участь у творенні дериватів-термінів природничих наук, назв різних галузей, вчень, наукових методів, дій, процесів: *метабіоз, глікоген, радіогенний, карбогенний, глюкогенез, ембріогенез, мутагенез, ксеногамія, соматогамія, вокаліграма, дактилограма, зоографія, літографія, рефлексографія, андрологія, вірусологія, геронтологія, глтологія, планетологія, брадикардія, одонтоліт, кулонометрія, тензиметрія, риноскопія, гіпнопедія, логопедія, оксифіти, літофіти, денацифікація, гідрофілія, бібліофілія, клеттофобія, пірофобія, фотофобія* тощо.

Значення суфіксоїдного деривата, як і префіксоїдного, зумовлене семантикою препозитивної мотивувальної основи та самого суфіксоїдного форманта. Для з'ясування значення деривата та формування семантико-словотвірних груп було зіставлено значення суфіксоїда з повнозначним словом чи словосполученням, а також залучено метод перифраз. Це дало можливість визначити регулярність, продуктивність формантів та з'ясувати їх класифікаційне значення, наприклад, *теплотривкий* – той, що тримає тепло; *волелюбний* – той, хто любить волю; *швидкокрилий* – той, хто швидко літає; *українофоб* – той, хто вороже ставиться до українців; *водонос* – той, хто носить воду; *собаковод* – той, хто розводить собак; *тигролов* – той, хто ловить тигрів; *правознавець* – той, хто знає право.

Суфіксоїдні деривати утворені переважно основоскладанням, усіченням основ. Проте трапляється і телескопія, наприклад, дериват *дифманометр* утворений усіченням першої основи диф(еренціація) і другої (мано)метр, *дефометр* ← дефо(рмація) + метр, детонометр детон(ація) + метр.

У **Висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

В українській мові поряд з кореневими та афіксальними морфемами функціонують афіксоїди – частини складного слова, співвідносні з повнозначним словом або основою, які повторюються з тим самим значенням у групі слів і наближаються за словотвірними функціями до афіксів. Тому в аналізі афіксоїдів взято до уваги їхні семантичні, дериваційні і формальні ознаки.

За структурними та семантико-функціональними особливостями афіксоїди наближаються до префіксів чи суфіксів, бо вживаються регулярно, відзначаються певною продуктивністю і здатні утворювати продуктивні та малопродуктивні словотвірні ряди; мають широку сполучуваність з різними за значенням основами. Водночас афіксоїди зберігають генетичний зв'язок з коренями, виявляючи певний поняттєвий зміст та властивість функціонувати лише в структурі складного слова. Формальний збіг з основою слова, що вільно функціонує, зв'язок із цим словом, вживання не в одному, а в декількох (часто багатьох) словах, семантична подібність до відповідного слова при більшому або меншому ступені переосмислення дає підстави для класифікації афіксоїдів як специфічної групи морфем.

Семантика афіксоїдного деривата є результатом взаємодії словотвірного значення афіксоїда та семантики мотивувальної основи. У процесі творення нових слів афіксоїд може втрачати первинне значення і зазнавати часткової десемантизації. Афіксоїди, що не зазнають десемантизації, виявляють

словотвірне значення, зумовлене семантикою генетично пов'язаного з ним кореня. Значення афіксоїда формується під впливом таких чинників: асоціації спеціального значення із етимологічним, позиції щодо інших словотворчих формантів слова, значення цих морфем, продуктивності у творенні словотвірних рядів, системних зв'язків в межах семантичних груп дериватів, значення слова в цілому.

Афіксоїди можуть бути як однозначними, так і багатозначними. Трапляються випадки афіксоїдів-омонімів, які походять з різних мов. Деякі афіксоїди мають здатність до семантичної трансформації і в сучасному мовленні можуть функціонувати як самостійні лексеми.

Більшість афіксоїдних дериватів іншомовного походження утворюють термінологічний склад лексики, питомі афіксоїдні деривати поповнюють загальнонавчальну лексику. Одні з них беруть участь у творенні понять широких категорій, інші спеціалізуються на позначенні вузьких класів в межах цих категорій. Особливістю афіксоїдів сучасного рівня розвитку мови є їх повторюваність у семантико-словотвірних групах різних галузей наук, де вони стають класифікаційними елементами понять.

Внаслідок семантико-словотвірного аналізу виокремлено групи дериватів з префіксоїдами на позначення: розміру, кількості, збільшення або зменшення проти норми, локальності, істот, речовин, мінералів, фізичного стану людини, кольору, приладів та пристроїв, дій і процесів, наукових вчень. Суфіксоїдні деривати утворюють групи назв знарядь та механізмів, істот та осіб за родом діяльності, понять природничих наук, галузей наук, вчень та наукових методів, дій та процесів, а також групи медичних, музичних, мовознавчих, природничих термінів. Суфіксоїди беруть участь і в творенні ад'єктивних дериватів. Кожна з таких семантико-словотвірних груп – окрема мікросистема, репрезентована одиницями, реєстр яких поступово збільшується.

Питомі афіксоїди мають вузьку сполучуваність – здебільшого з питомими основами, але аглютинативні тенденції передбачають поєднуваність питомих афіксоїдів із запозиченими основами. Афіксоїди іншомовного походження характеризуються широкими сполучувальними властивостями, оскільки сполучаються з грецькими, латинськими, англійськими, французькими, німецькими та українськими основами. Префіксоїди грецького походження, на відміну від формантів латинського походження, частіше вступають у відношення словотвірної похідності з питомими основами. Висока сполучуваність префіксоїдів грецького походження з питомими основами дає змогу припустити, що вони мають найбільше шансів інтегруватися в систему мови. Здатність префіксоїдів сполучатися не тільки з іншомовними, а й питомими основами надає їм нового функціонального статусу: носії мови починають сприймати їх як загальнонавчальні. Інтенсивний процес словотвірного засвоєння іншомовних елементів у сучасній українській мові призводить до розширення сполучуваності іншомовних афіксоїдів з питомими основами, внаслідок чого поповнюється інвентар активних словотвірних морфем і виникають нові словотвірні структури.

Афіксоїди характеризуються чіткою локалізацією у композиті, однак деякі з них можуть змінювати позицію і переходити з розряду префіксоїда в суфіксоїд чи навпаки. Таку властивість мають морфеми: антропо- – -антроп, андро- – -андрія, біо- – -біоз, гено- – -генез, грамо- – -грама, графо- – -графія, дермато- – -дерма, лізо- – -ліз, ліго- – -літ, лого- – -логія, метро- – -метрія, морфо- – -морфізм, -морфи, кардіо- – -кардія, пато- – -патія, птеро- – -птер, скафо- – -скаф, стато- – -стат, термо- – -термія, типо- – -типія, топо- – -топи, тропо- – -троп, фаго- – -фаги, філо- – -філія, фіто- – -фіти, фоно- – -фон, -фонія, хромо- – -хромія.

Аналіз структури питомих та іншомовних афіксоїдних дериватів засвідчив, що вони утворені основоскладанням, зрощенням, абрєвіацією, аглютинацією, телескопією. Афіксоїди функціонують лише у складних словах, тому основоскладання є основним способом творення дериватів як з питомими афіксоїдами, так із запозиченими.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Шемет В. Г. Лексико-семантичні групи ад'єктивних суфіксоїдних дериватів / В. Г. Шемет // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / [відп. ред. М. Я. Плющ]. — Вип. 7. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — С. 81—85.
2. Шемет В. Г. Семантика та структура композитів з іншомовними префіксоїдами із значенням інтенсивності / В. Г. Шемет // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / [відп. ред. М. Я. Плющ]. — Вип. 5. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — С. 120—122.
3. Шемет В. Г. Способи творення слів з афіксоїдними основами / В. Г. Шемет // Література та культура Полісся : Спадщина М. Гоголя та проблеми вітчизняної і світової історії, філології та культури у сучасній інтерпретації : [відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко]. — Вип. 41. — Ніжин : Вид-во НДУ імені М. Гоголя, 2008. — С. 96—104.
4. Шемет В. Г. Роль афіксоїдів у творенні лексико-семантичних груп складних інтернаціональних слів / В. Г. Шемет // Система і структура східнослов'янських мов: пам'яті академіка Л. А. Булаховського : зб. наук. праць / [відп. ред. В. І. Гончаров]. — К. : Знання України, 2006. — С. 76—81.
5. Шемет В. Г. Позиційні особливості афіксоїдів іншомовного походження / Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / [відп. ред. А. П. Грищенко]. — Вип. 1. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. — С. 166—171.
6. Шемет В. Г. Структурно-семантичні засади виділення афіксоїдів в українській мові / В. Г. Шемет // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / [відп. ред. М. І. Сюсько]. — Вип. 8 : Зб.

пам'яті професора Василя Добоша. — Ужгород: Ужгородський національний університет, 2005. — С. 315—322.

АНОТАЦІЇ

Шемет В.Г. Семантика і словотвірна структура афіксоїдних дериватів в українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У кандидатській дисертації вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз питомих та запозичених афіксоїдів; уточнено засади виокремлення афіксоїдів в українській мові; встановлено особливості семантики питомих та іншомовних афіксоїдів у структурі композитів; визначено й схарактеризовано основні семантико-словотвірні групи; проаналізовано сполучувальні особливості афіксоїдів; досліджено словотвірну валентність аналізованих афіксоїдних формантів.

У дисертації представлено значний за обсягом фактичний матеріал – близько 4000 афіксоїдних дериватів.

Ключові слова: композит, афіксоїд, префіксоїд, суфіксоїд, валентність, основокладання, аглютинація, словотвірний тип.

Шемет В.Г. Семантика и словообразовательная структура аффиксоидных дериватов в украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В кандидатской диссертации впервые в украинском языкознании осуществлен комплексный анализ украинских и заимствованных аффиксоидов; конкретизированы принципы выделения аффиксоидов в языке; установлены особенности семантики украинских и заимствованных аффиксоидов в структуре композитов; определены и охарактеризованы основные семантико-словообразовательные группы; проанализированы особенности сочетаемости аффиксоидов; исследовано словообразовательную валентность префиксоидов и суффиксоидов; охарактеризованы структурные модели аффиксоидных дериватов.

В диссертации представлен значительный по объему фактический материал – аффиксоидные дериваты (около 4000 единиц).

Аффиксоиды в сложных словах являются классификаторами. В процессе продуктивного использования семантика аффиксоидов приобретает обобщенный характер, что позволяет им выполнять словообразовательную функцию и формировать продуктивные словообразовательные типы. Определено, что аффиксоиды участвуют в образовании как

общеупотребительной, так и терминологической лексике, особенно медицинских, лингвистических, биологических терминов.

Анализ выделенных семантико-словообразовательных групп дериватов с аффиксоидами позволяет говорить о частичном изменении семантики по сравнению с семантикой свободно употребляемого слова. В процессе исследования определено, что семантика одних дериватов мотивируется значением мотивирующей основы, а аффиксоид лишь уточняет значение деривата, или же значение деривата определяется исключительно значением аффиксоида. Дериваты с одним и тем же аффиксоидом могут относиться к разным семантико-словообразовательным группам.

Аффиксоиды занимают постоянную препозицию или постпозицию по отношению к мотивирующей основе. Некоторые аффиксоиды в сложном слове могут реализоваться как префиксоиды или как суффиксоиды.

В работе проанализирована сочетаемость основ с префиксоидами и суффиксоидами. Определено, что аффиксоиды иноязычного происхождения в основном соединяются с заимствованными, реже с украинскими основами, украинские аффиксоиды – с украинскими основами, реже с заимствованными.

Установлено, что аффиксоидные дериваты образованы различными способами: основосложением, аббревиацией, аглютинацией, телескопией.

Ключевые слова: композит, аффиксоид, префиксоид, суффиксоид, валентность, основосложение, аглютинация, словообразовательный тип.

Shemet V.G. Semantics and word formation structure of affixoid derivatives in the Ukrainian language. – Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Candidate of Philological Sciences in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

In the candidate thesis the complex analysis of specific and borrowed affixoids in the Ukrainian linguistics is accomplished for the first time. It is defined more accurate principles of distinguishing of affixoids in Ukrainian, established the semantic peculiarities of borrowed and specific affixoids in the structure of compositives, identified and characterized the main groups by the meaning, analyzed the linked peculiarities of affixoids, examined the word formation valency of analyzed affixoid affixes, characterized the structural models of affixoid derivatives.

Considerable volume of factual material – derivatives of affixes (around 4000 units) – is represented in the dissertation according to the new method, created by the author by means of continuous selection from the Ukrainian language dictionaries.

Key word: composite, affixoid, prefixoid (affixoid in position of prefix), suffixoid (affixoid in position of suffix), valency, stem combining, agglutination, word formation type.